

Rapport för Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner resestipendium för projektarbete i Turkiet, Väst- och Centralasien 2015

Fältarbete i Pergamon och besök i Assos, Troja och Kyme, 24 juli – 16 augusti 2015

Jag har varit i Turkiet för att arbeta på min pågående avhandling *Polygonal Columns in ancient Greek architecture*. Min avhandling kommer att vara en arkitektonisk analys av den polygonala kolonnen i den grekiska arkitekturen och en större historisk undersökning av utvecklingen av detta arkitektoniska element inom det hermeneutiska ramverket. Studiens generella syfte är att förstå kolonnformens utveckling, spridning, design, funktion och användningsområde. Målet med avhandlingen är att skapa ny förståelse för kolonnstypen, dess användning och spridning, då det aldrig genomförts några större jämförande studier i ämnet.

De första två dagarna av min tid i Turkiet, var planen att besöka Assos för att titta på dess 20-sidiga polygonala doriska kolonner i den Norra stoan på Agora daterad till 300-100 f.Kr. Detta är en plats som är dåligt bevarad och dåligt publicerad, därför var det mycket givande att få se det i verkligheten. Jag lyckades även att få kontakt med den turkisk-tyska utgrävningen i Assos för att få mer information om publikationer och nya fältarbetsresultat. När jag ändå var i området med bil planerade jag att besöka två andra platser med hellenistiska polygonala kolonner, nämligen Troja och Kyme. Troja har haft både polygonala kolonner och kolonner med kannelyrer i sitt doriska Atenatempel från ca 300 f.Kr., men under mitt besök där fann jag även en byggnad bredvid odeion som har joniska oktagonala baser från romersk tid, som jag inte hade hittat genom publikationerna tillgängliga i Sverige. Mitt besök i Kyme blev mindre lyckat. Platsen inte är en offentlig arkeologisk plats med inträde, växtklippning och vakter och har växt igen ordentligt efter att publikationen kom ut 1980. Det var därför inte möjligt att hitta den doriska stoan med polygonala kolonner från 100-talet f.Kr.

Jag hade fått tillstånd av direktör Felix Pirson vid det Tyska arkeologiska institutet i Istanbul, tillika direktör för Pergamon utgrävningen, att få arbeta i Pergamon under den tyska utgrävningsperioden, vilket jag gjorde under perioden 27 juli till 16 augusti. Under 2014 mätte jag allt som var enkelt, låg nära och gick fort, så det jag hade kvar att göra inför årets arbete låg långt upp på berget eller på andra sidan staden. Det jag arbetade med var att mäta kolonnerna från: det stora peristylhuset, bostadsområdet runt det stora peristylhuset, bostadsområdet ovanför byggnad Z, bostadsområdet öster om Herahelgedomen, Heratemplet, Attaloshuset, härskarkultbyggnaden, övre agora, fontänhuset nedanför övre agora, bostadsområdet mellan övre agora och teatern, palatsbyggnaderna, Atenahelgedomen, Trajanumområdet, bostadsområdet runt lägre agora, peristylhuset under det tyska grävhuset, det joniska kapitälet från lägre agora, Eumenesporten och Asklepieion. Totalt mätte jag 147 kolonner, kolonntrummor, baser och kapital. Många av dessa är återanvända i romersk och bysantinsk tid och har därför flyttats långt från sin ursprungliga plats, speciellt de som nu är placerade i de olika bostadsområdena. Det går dock att räkna ut vilka byggnader som trummorna kommer från ganska lätt, eftersom varje kolonnad har sin egen utformning, storlek, avsmalning och olika typer av förankrings urhuggningar. Det är således lite av ett pussel, där alla bitar enbart passar på en enda plats. Fältarbetet syftade till att samla in tillräckligt med mått för att kunna räkna ut hur stora kolonnerna var och vilken avsmalning de har för att kunna placera dem i den typologi över polygonala kolonner som jag håller på att skapa för min avhandling. Uträkningarna och rekonstruktionerna är dock något som jag kommer att jobba med under vintern, då tiden jag har spenderat i Pergamon gick ut på att samla in så mycket information som möjligt på den korta tid jag hade fått tillstånd att arbeta i Pergamon.

Typologi över hur de polygonala kolonnerna utvecklas kommer även att resultera i en relativ kronologi, dvs en datering av kolonnerna i förhållande till andra kolonner. Vissa av dessa

kolonner kommer från byggnader som har en inskrift som berättar vilket år de är byggda (ex Heratemplet i Pergamon) och genom dessa får man exakta datum på flera av byggnaderna i kronologin. De flesta byggnaderna är dock daterade genom keramikfynd, vilka ofta ger en datering inom ett kvarts eller halvt sekel. De kolonner som kommer från okända byggnader, kan då genom typologins relativa kronologi få en datering som tidigare inte har varit möjlig.

Den information som saknas i de gamla publikationerna är inte bara ritningar med längd och diameter, utan en kolonn kan berätta betydligt mer om sin egen historia än dess storlek. Huggspår, fästansordningar, passning med kapitäl eller baser kan berätta vad trummorna har använts till, om kolonnen var en fristående kolonn eller kommer från en byggnad. Kommer den från en byggnad kan man se på de olika fäst hålen om kolonnen har satts ihop med trä eller metall plugg, om överbyggnaden har varit i trä eller sten, om det har förekommit dörrar eller skrank mellan kolonnerna för att skydda från väder och vind eller om det har funnits ett räcke om kolonnen kommer från en övervåning. Det är därför viktigt att studera kolonnerna i sin helhet innan man börjar diskutera byggnaden i stort, många gamla publikationer har exempelvis glömt bort att notera att kolonnerna har fäst hål för skrank, vilket gör att rekonstruktionerna av byggnaderna inte blir verklighetsbaserade.

Pergamon är inte bara en ovanlig stad på grund av det stora antalet med polygonala kolonner, utan även den stensort som används för kolonnerna är ovanlig. De flesta grekiska kolonner av alla ordningar är tillverkade i marmor eller kalksten. Dessa material finns dock inte naturligt i Pergamon och används bara i några få byggnader från Hellenistisk tid. Polygonala kolonner i kalksten eller marmor återfinns bara i Heratemplet, Atenahelgedomen, äro kolonnen med bibliotekariens inskription, Gymnasiumtemplet, bankettsal H och exedra K och M i Gymnasiet. Alla andra polygonala kolonner från Pergamon är tillverkade i andesit, en lokal hård vulkanisk sten som antingen är grå eller röd. Huggspåren från dessa kolonner tyder på att man använde samma typ av mejsel för att hugga till facetterna, som på marmor eller kalkstenskolonnerna, nämligen en fintandad mejsel som var ett par centimeter bred. På kalkstens och marmorkolonnerna har dock dessa huggspår oftast, mer eller mindre, polerats bort, men inte lika många andesit kolonner har en polerad yta. Antagligen för att detta är ett material som är betydligt grövre och således svårare att polera. Ytan har istället antagligen slätats till med bara puts, men putsen är dessvärre inte bevarad på några kolonner från Pergamon. De allra flesta grekiska kolonner har varit både putsade och målade, men puts är dessvärre ett material som lätt eroderar bort på grund av väder och vind och är dessvärre sällan bevarad. Jag hade även turen att vara i Pergamon samtidigt som de moderna stenhuggarna som arbetar med rekonstruktionen av det romerska gymnaset, vilket var mycket givande då jag fick hjälp att förstå varför man på andra platser har använt andra typer av mejslar och hur huggspåren från dessa mejslar ser ut.

Polygonala kolonner ska enligt Vitruvius, en romersk arkitekt som levde runt Kristi födelse, vara 20-sidiga och ha Doriska kapitäl. De polygonala kolonner hittade i denna studie har visat sig ha många olika polygonala former, men den oktagonala och den 20-sidiga polygonala formerna med doriska kapitäl är de vanligaste. De polygonala kolonnerna från Pergamon är oftast 20-sidiga, men några oktagonala kolonner har använts. Kapitälerna från de 20-sidiga polygonala kolonnerna från Pergamon är ovanliga eftersom de inte bara är doriska, utan även toskanska och aioliska kapitäl används frekvent, men bara i de offentliga byggnaderna. Det mest speciella fyndet från Pergamon är ett joniskt konsolkapitäl som har stått på en oktagon kolonn och som hittades på lägre agora redan 1902, men som inte publicerades förrän 1989 då det återfanns, men sedan glömdes bort igen, men efter ett år av efterforskning har jag nu äntligen kunnat lokalisera och mäta detta kapitäl. Kapitålet är inte bara speciellt för att det är det enda i sitt slag hittat i Pergamon, utan det är det enda joniska kapitäl från en polygonal

kolonn som är hittat från en grekisk stad. Kapitålet har dock dessvärre stått på en träkolonn som naturligtvis inte har bevarats till modern tid, och därför finns det ingen heller någon information om kolonnens höjd eller lägre diameter.

Pergamons polygonala kolonner kommer inte enbart från monumentalbyggnader som i de flesta andra grekiska städer, utan de återfinns även i privathus. Bostadsområdena i Pergamon främst publicerade under sista kvartalet av 1900-talet eller på 2000-talet, men ändå saknas ordentliga ritningar och mått av husens kolonner. Mycket av årets undersökningar har därför gått åt till att titta på dessa bostadskomplex. De bostadsområden som har grävts ut i Pergamon ligger dock längs den stora huvudvägen upp i staden mellan de offentliga byggnaderna och är framförallt dyrare bostadskomplex, de mindre och fattigare bostäderna ligger främst i andra icke utgrävda delar av staden.

Det stora peristylhuset, bostadskomplex VII, har en stor öppen innergård med 20 polygonala kolonner med doriska kapitäl från senast strax efter 100 f.Kr. Dessa är återresta i byggnaden, men publikationen som trycktes 20 år efter rekonstruktionen, återger bara vissa av måtten, då den som många andra publikationer koncentrerar sig på fynden och användningen av rummen snarare än deras utseende. Publikationen behandlar hela bostadsområdet och de två polygonala kolonnerna som jag under mina undersökningar hittade i ett av de mindre husen bredvid, finns inte ens omnämnda i publikationen. Nedanför detta bostadsområde, på andra sidan den antika vägen, ligger bostadsområdet ovanför byggnad Z, där flera kolonner från det stora peristylhuset finns idag. Pergamon är byggt på ett skarpt sluttande berg och byggnadsmaterialet har därför ofta rullat ned för berget genom naturlig erosion. I det här området finns även några grekiska polygonala kolonner som har blivit inbyggda i den tidig bysantiska kyrkan, vilka jag förhoppningsvis kan tillskriva en sin ursprungliga byggnad efter att alla uträkningar är gjorda, men möjligheten finns även att de kommer från en ännu inte utgrävd byggnad. Dess datering i hellenistisk tid är dock tydliga från fästhålen och huggtekniken, eftersom den förändras markant när staden går in i romersk tid.

I bostadsområdet öster om Herahelgedomen, finns ett mindre peristylhus där publikationen inte ens nämner att kolonnerna är polygonala, trots att den är från slutet av 1900-talet. De östra delarna av detta bostadsområde blev mycket ombyggt i romersk tid med konstruktionen av en stor cistern och konstruktionen av den bysantiska försvarsmuren. Dessa senare konstruktioner har använt mycket byggmaterial från de äldre byggnaderna i staden, som äldre publikationer inte har orkat fundera över var de kommer från. De flesta är dock mycket enkla att spåra till sina ursprungliga byggnader. Här finns marmorkolonntrummor från Heratemplet några hundra meter väster ut, en byggnad som inte har kunnat rekonstrueras ordentligt pga brist på kolonntrummor från templet. Här finns även kolonntrummor och kapitäl från det hellenistiska gymnasiet, som också bara har rekonstruerats ungefärligt pga brist på bevarade kolonntrummor. Gymnasiet är beläget hundra höjdmeter under bostadsområdet, vilket tydligt visar på hur man i senare tider inte bara släpade byggmaterial ned för kullen, utan även uppåt. De kolonntrummor som finns i detta område som har flyttat sig längst avstånd, är dock de polygonala trippel kolonntrummorna från härskarkultbyggnaden på bergets topp, flera hundra höjdmeter högre upp.

Härskarkult byggnaden är byggd som ett peristylhus, men var en helgedom där de gamla kungarna i Pergamon dyrkades som gudar. Denna byggnad är belägen mellan den moderna ingången till det arkeologiska området och det övre agora. Det övre agora och fontänhuset nedanför det har blivit ett upplag för arkitektoniska element, inklusive polygonala kolonner från härskarkult byggnaden, de kungliga palatsen och några för mig ännu okända byggnader. Även här finns ett utgrävt bostadsområde, mellan övre agora och teatern, dit man har flyttat

polygonala kolonner från främst stoorna på teaterterrassen, under romersk eller bysantinsk tid. Teaterstoornas kolonner på sina ursprungliga platser mätte jag dock redan under 2014, men inte dem belägna i bostadsområdet.

Pergamonbergets topp kan delas in i tre områden, palatsområdena, Atenahelgedomen och Trajanumområdet. Palatsen är, tillskillnad från många andra hellenistiska kungapalats, ganska små och liknar större privatbostäder i form av peristylhus. Palatsen räknas som sex separata byggnader, där minst två av dem har haft polygonala kolonner i sina peristylgårdar. Dessa kolontrummor finns dock idag i upplagen av arkitektoniska element lokaliserade på båda sidorna av Trajanustemplet. Atenahelgedomen består av ett tempel med en L-formad stoa runt sig. Denna marmor stoa är ett av bästa bevarade exemplet på hur doriska kolonner med kannelyrer restes som polygonala kolonner, för att sedan hugga kannelyrerna på plats. Detta är tydligt då kapitälerna på kolonnerna är kannelerade men inte kolontrummorna under dem, byggnaden har alltså aldrig färdigställts. Dessa kan dock ha ersatt en äldre polygonal kolonnad av kalkstenskolonner, vilka det finns rester av i helgedomen, där både trummorna och kapitälerna är polygonala. Icke färdiga och färdigtillverkade kolonner skiljer sig i sin ytbehandling, man polerar polygonala kalkstens och marmor kolonner som ska lämnas polygonala, men ofärdiga kolonner lämnas ganska råa i ytan.

I de lägre delarna av staden, runt det lägre agora, finns flera byggnader med polygonala kolonner, Attaloshuset, peristylhuset under det tyska grävhuset, ett fontänhus och ett bostadshus. Fontänhuset är naturligtvis byggt av staden och bör därför räknas till kategorin offentlig arkitektur, men de andra tre är bostadshus, dock för den rikare delen av befolkningen. I detta område hittades även fler trummor från de oktagonala kolonnerna från Eumenesporten, den nedre huvudingången i försvarsmuren.

Den sista stora monumentalbyggnaden som jag mätte var den hellenistiska stoa väster om Asklepieion, belägen på den andra sidan om den moderna staden. Stoa hade 45 stycken 20-sidiga polygonala doriska kolonner, men dessvärre finns bara 33 bevarade trummor och två doriska kapitäl bevarade. Dessa är dock fullt tillräckliga för att göra en rekonstruktion av kolonnaden, vilket inte tidigare är gjort i den publikation som finns av byggnaden, trots att fyra av dessa kolonner har återupprests efter utgrävningarna.

De mätningar och uträkningar som jag gjort av alla polygonala kolonnerna har stärkt hypotesen att polygonala kolonner är en egen kolonnform som skiljer sig bland annat i hur höga de är. De är högre än doriska kolonner med kannelyrer och lägre än joniska kolonner, om man räknar på hur många lägre diametrar det går in på höjden av en kolonn. Detta betyder inte att de faktiskt är högre än vanliga doriska kolonner, utan att de är smalare. Mina mätningar i Pergamon, både under 2014 och 2015, har även visat att de flesta polygonala kolonnerna faktiskt har entasis och inte diminution, en linjär avsmalning, som de äldre forskarna hävdar.

Pergamon är en stad som hade en mycket lång levnadsperiod, nästan 2000 år, och utgrävningarna påbörjades redan på slutet av 1800-talet. Det är därför mycket från staden som är dåligt publicerat och som har flyttas från sina ursprungliga positioner, både redan under antiken och i modern tid. På grund av denna bristfälliga dokumentation har det varit ovärderligt för mitt arbete att få studera dessa kolonner på plats i Pergamon. Min tid i Turkiet har resulterat i mängder av mätningar som är högst relevanta för min avhandling, utan dessa skulle inte avhandlingen kunna nå samma resultat. Jag vill därför tacka styrelsen för det Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner för att ha fått möjligheten att mäta alla dessa kolonner på plats i Pergamon.